

КОНСТИТУЦИЯВИЙ ИСЛОҲОТЛАР ШАРОИТИДА ШАХС ХУҚУҚИЙ ҲОЛАТИНИ ТАЪМИНЛАШ МАСАЛАЛАРИ

Имамов Азиз Эркинович

*Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси Давлат-ҳуқуқий фанлар ва инсон
ҳуқуқларини таъминлаш кафедраси катта ўқитувчиси, подполковник*

Усенова Элнора Елнуровна

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси 1-курс 140-гуруҳ курсанти

Аннотация: Мақолада Ўзбекистон Республикасида шахснинг ҳуқуқий ҳолатини мустаҳкамлашнинг конституциявий-ҳуқуқий асослари таҳлил қилинган. 2023 йилги Конституциявий ислоҳотлар шароитида инсон қадр, унинг ҳуқуқ ва эркинликлари олий қадрият сифатида эътироф этилгани илмий жиҳатдан асослаб берилган. Шунингдек, қонун устуворлиги, айбсизлик презумпцияси, суд мустақиллиги ва мутаносиблик принципнинг аҳамияти ёритилган. Ички ишлар органлари фаолиятида инсон ҳуқуқларига риоя қилишнинг ҳуқуқий механизмлари ҳамда халқаро стандартлар билан уйғунлик масалалари таҳлил этилган.

Калит сўзлар: шахс ҳуқуқий ҳолати, инсон қадр, Конституция, қонун устуворлиги, айбсизлик презумпцияси, суд мустақиллиги, мутаносиблик принципи, ички ишлар органлари, инсон ҳуқуқлари

Кириш

Ҳозирги глобаллашув ва ҳуқуқий модернизация шароитида инсон ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш масаласи давлат сиёсатининг устувор йўналишига айланмоқда. Замонавий демократик давлат қурилиши инсон қадр, унинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилишга бевосита боғлиқдир. Ўзбекистон Республикасида сўнгги йилларда амалга оширилаётган конституциявий ва институционал ислоҳотлар ҳам айнан инсон манфаатларини таъминлаш, давлат органлари фаолиятини фуқароларга хизмат қилувчи тизимга айлантириш мақсадини кўзда тутмоқда. 2023 йил 30 апрелда умумхалқ референдуми асосида қабул қилинган янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикаси Конституцияси инсон, унинг ҳаёти, эркинлиги, шаъни ва қадр-қимматини давлат ва жамиятнинг олий қадрияти сифатида белгилаб берди. Мазкур конституциявий норма шахс ҳуқуқий ҳолатининг мазмун ва моҳиятини янги босқичга олиб чиқди. Эндиликда инсон ҳуқуқлари фақат декларатив тарзда эмас, балки бевосита амал қилувчи ва давлат томонидан қафолатланадиган ҳуқуқлар сифатида мустаҳкамланди. Шахс ҳуқуқий ҳолати тушунчаси унинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва мажбуриятлари тизимини ифода этади. Бу категория давлат ва шахс ўртасидаги ўзаро масъулият

муносабатларини белгилайди. Айниқса, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар фаолиятида мазкур институтнинг амалий аҳамияти янада ортиб бормоқда. Чунки инсон ҳуқуқ ва эркинликларига дахл қилувчи процессуал ҳаракатлар айнан шу органлар томонидан амалга оширилади. Шу нуқтаи назардан, ички ишлар органлари фаолиятида қонунийлик, инсон ҳуқуқларига ҳурмат, мутаносиблик ва адолат принципларига қатъий риоя қилиш шахс ҳуқуқий ҳолатининг асосий кафолати ҳисобланади. “Ички ишлар органлари тўғрисида”ги Ички ишлар органлари тўғрисидаги Қонун мазкур органлар фаолиятининг ҳуқуқий асосларини белгилаб, инсон ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлашни устувор вазифа сифатида белгилайди. Мазкур тадқиқотнинг мақсади—Ўзбекистон Республикасида шахс ҳуқуқий ҳолатининг конституциявий-ҳуқуқий асосларини таҳлил қилиш, 2023 йилги конституциявий ислоҳотлар шароитида уни таъминлаш механизмларини ёритиш ҳамда ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар фаолиятида инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишнинг амалий жиҳатларини асослаб беришдан иборат. Тадқиқот объекти сифатида Ўзбекистон Республикасида шахс ҳуқуқий ҳолатини таъминлашга қаратилган ижтимоий-ҳуқуқий муносабатлар олинган. Тадқиқот предмети эса мазкур муносабатларни тартибга солувчи конституциявий ва соҳавий ҳуқуқ нормалари ҳамда уларнинг амалий қўлланилиш жараёнини ташкил этади.

Ўзбекистон Республикасида сўнгги йилларда амалга оширилаётган ислоҳотлар мазмуни ва моҳиятини таҳлил қилиш шуни кўрсатадики, давлат сиёсатининг марказида инсон қадр, унинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш ғояси устувор ўрин эгалламоқда. Бу тамойил фақат сиёсий шиор сифатида эмас, балки конституциявий, институционал ва амалий механизмлар орқали рўёбга чиқарилаётган комплекс сиёсат сифатида намоён бўлмоқда. Ислоҳотларнинг стратегик йўналиши сифатида “инсон қадр учун” принципининг илгари сурилиши давлат ва жамият муносабатларида сифат жиҳатдан янги босқични бошлаб берди¹. Ўзбекистон Республикаси Президенти — Шавкат Мирзиёев — ўз маъруза ва чиқишларида давлат органларининг асосий вазифаси фуқароларга хизмат қилишдан иборат эканини алоҳида таъкидлаб келмоқда. Унинг фикрича, давлат идоралари жазоловчи эмас, балки хизмат қилувчи тизимга айланиши лозим². Бу ғоя шахснинг ҳуқуқий ҳолатини мустаҳкамлашга қаратилган ислоҳотларнинг мафкуравий асосини ташкил этади. Шахс ҳуқуқий ҳолати тушунчаси конституциявий-ҳуқуқий категория сифатида шахснинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва мажбуриятлари йиғиндисини англатади. Замонавий конституционализмда инсон, унинг ҳаёти, эркинлиги, шаъни ва кадр-қиммати олий қадрият сифатида эътироф этилади. 2023 йил 30 апрелда умумхалқ

¹ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. – Т.: 30 апрель 2023 йил (янги таҳрир).

² Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. – Т.: 30 апрель 2023 йил (янги таҳрир).

референдуми асосида қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикаси Конституцияси инсон ҳуқуқ ва эркинликларини давлат ва жамиятнинг олий қадрияти сифатида мустаҳкамлади². Унда инсон ҳуқуқлари туғма, ажралмас ва бевосита амал қилувчи ҳуқуқлар сифатида эътироф этилган бўлиб, давлат уларни тан олиши, риоя қилиши ва ҳимоя қилиши шартлиги белгилаб қўйилган³.

Конституциявий ислохотлар жараёнида инсон ҳуқуқларининг ҳимоя механизмлари янада кучайтирилди. Хусусан, шахсий дахлсизлик, суд орқали ҳимояланиш ҳуқуқи, айбсизлик презумпцияси, адвокат ёрдамидан фойдаланиш ҳуқуқи каби кафолатлар янада аниқ ва кенг ифодаланди². Айбсизлик презумпциясига кўра, шахс суднинг қонуний кучга кирган ҳукми билан айби аниқланмагунча айбсиз ҳисобланади. Бу норма нафақат суд органлари, балки суриштирув ва тергов органлари фаолияти учун ҳам мажбурий қоидадир.

Қонун устуворлиги ва адолатли судлов тизими шахс ҳуқуқий ҳолатининг мустаҳкам кафолати ҳисобланади. Президент таъкидлаганидек, мустақил ва холис суд ҳокимияти фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлашда ҳал қилувчи аҳамиятга эга⁴. Суд тизимини такомиллаштириш, судьялар мустақиллигини кафолатлаш, процессуал кафолатларни кучайтириш борасидаги чора-тадбирлар шахснинг ҳуқуқий мақомини амалда ҳимоя қилишга қаратилган.

Ички ишлар органлари шахс ҳуқуқий ҳолатини таъминлашда бевосита иштирок этувчи асосий ҳуқуқни муҳофаза қилувчи институт ҳисобланади. “Ички ишлар органлари тўғрисида”ги Ички ишлар органлари тўғрисидаги Қонун га мувофиқ, мазкур органлар фаолияти қонунийлик, инсон ҳуқуқ ва эркинликларига ҳурмат, гуманизм, очиқлик ва жамоатчилик билан ҳамкорлик принципларига асосланади⁵. Қонунда инсон ҳуқуқларини чеклаш фақат қонун билан белгиланган ҳолларда ва зарур даражада амалга оширилиши мумкинлиги қайд этилган⁶.

Мутаносиблик принципи ҳуқуқий давлатнинг муҳим мезони сифатида ички ишлар органлари фаолиятида алоҳида аҳамият касб этади. Шахсни ушлаш, тинтув ўтказиш, шахсий кўрик қилиш, мажбурий олиб келиш, жисмоний куч ёки махсус воситалар қўллаш каби процессуал ҳаракатлар фақат қонуний асос, зарурат ва мақсадга мувофиқлик шартларига риоя этган ҳолда амалга оширилиши лозим⁷. Ҳар қандай чеклов инсон шаъни ва қадр-қимматини

³ Ўзбекистон Республикасининг “Ички ишлар органлари тўғрисида”ги Қонуни. – 2016 йил 16 сентябрь, ЎРҚ-407-сон.

⁴ Ўзбекистон Республикасининг “Ички ишлар органлари тўғрисида”ги Қонуни. – 2016 йил 16 сентябрь, ЎРҚ-407-сон.

⁵ Ўзбекистон Республикасининг “Олий Мажлиснинг Инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (Омбудсман) тўғрисида”ги Қонуни.

⁶ Ўзбекистон Республикасининг “Олий Мажлиснинг Инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (Омбудсман) тўғрисида”ги Қонуни.

⁷ Ўзбекистон Республикасининг “Олий Мажлиснинг Инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (Омбудсман)

камситмаслиги шарт.

Инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш соҳасида институционал механизмлар ҳам такомиллаштирилди. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси ҳузуридаги Инсон ҳуқуқлари бўйича вакил (Омбудсман) институти фаолияти кенгайтирилди⁸. Олий Мажлис ҳузуридаги ушбу институт давлат органлари фаолияти устидан парламент назоратини амалга ошириш орқали фуқаролар ҳуқуқларининг бузилиши ҳолатларини кўриб чиқади.

Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Инсон ҳуқуқлари бўйича миллий маркази миллий қонунчиликни халқаро стандартларга мувофиқлаштириш, мониторинг ва таҳлил ишларини амалга ошириб келмоқда⁹. Бу марказ инсон ҳуқуқлари соҳасида халқаро шартномалар ижросини таъминлаш ва миллий ҳисоботларни тайёрлашда муҳим ўрин тутди.

Ўзбекистон инсон ҳуқуқлари соҳасида халқаро ҳамкорликни фаол йўлга қўйган. Хусусан, мамлакат United Nations Human Rights Council доирасидаги мажбуриятларни бажариш, Универсал даврий кўриб чиқиш (UPR) механизми тавсияларини амалга ошириш орқали инсон ҳуқуқларини таъминлаш борасида изчил чора-тадбирлар кўрмоқда¹⁰. Миллий ҳаракат режаларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш инсон ҳуқуқлари соҳасидаги ислохотларни тизимли равишда рўёбга чиқариш имконини бермоқда.

Президентнинг БМТ Инсон ҳуқуқлари бўйича Кенгашининг 46-сессиясидаги нутқида мамлакатда инсон ҳуқуқларини таъминлаш, қийноқларнинг олдини олиш, суд-ҳуқуқ тизимини ислоҳ қилиш, гендер тенглик ва ижтимоий ҳимоя механизмларини такомиллаштириш борасидаги ишлар алоҳида қайд этилган¹¹. Бу эса халқаро миқёсда Ўзбекистоннинг инсон ҳуқуқларига содиқ эканини намоён этади.

Шахс ҳуқуқий ҳолатининг назарий асослари тарихий-ҳуқуқий тафаккур билан боғлиқ. Қадимги юнон мутафаккирлари — Платон ва Аристотель — давлат ва шахс муносабатларини таҳлил қилиб, фуқаролик мақомининг аҳамиятини таъкидлаган. Кейинчалик табиий ҳуқуқ назарияси вакили Жон Локк инсоннинг туғма ва ажралмас ҳуқуқлари мавжудлигини асослаб берган. Унинг фикрича, давлатнинг асосий вазифаси ана шу ҳуқуқларни ҳимоя қилишдан иборат¹².

Бугунги кунда мазкур ғоялар конституциявий даражада мустаҳкамланиб, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар фаолиятининг концептуал асосини ташкил этади. Давлат ва шахс ўртасидаги ўзаро масъулият тамойили Конституцияда ўз

тўғрисида”ги Қонуни.

⁸ United Nations Human Rights Council. Report of the 46th Session. – Geneva, 2021.

⁹ Aristotle. Politics. – Oxford University Press.

¹⁰ Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. – Т.: 2021.

¹¹ Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. – Т.: 2021.

¹² Locke J. Two Treatises of Government. – London.

ифодасини топган бўлиб, фуқароларнинг қонунларга риоя қилиш, бошқаларнинг ҳуқуқларини ҳурмат қилиш, солиқ тўлаш, табиатни асраш ва Ватанни ҳимоя қилиш каби мажбуриятлари ҳам белгилаб қўйилган².

Хулоса сифатида таъкидлаш мумкинки, Ўзбекистон Республикасида амалга оширилаётган ислохотлар инсон ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлашга қаратилган комплекс ва тизимли характерга эга. Конституциявий кафолатларнинг кучайтирилиши, суд-ҳуқуқ тизими ислохоти, ички ишлар органлари фаолиятида инсон ҳуқуқларига ҳурмат тамойилининг устуворлиги, парламент ва жамоатчилик назоратининг кенгайиши, халқаро стандартларга мувофиқлаштириш жараёнлари шахс ҳуқуқий ҳолатини мустаҳкамлашга хизмат қилмоқда.

Шахс ҳуқуқий ҳолати — бу фақат назарий тушунча эмас, балки ҳар бир давлат органи, айниқса ички ишлар органлари фаолиятида кундалик амалий мезон бўлиб хизмат қилиши лозим бўлган конституциявий категориядир. Инсон қадрини улуғлаш, унинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш орқали ҳуқуқий демократик давлат ва адолатли жамият барпо этиш мумкин.

Ўзбекистон Республикасида амалга оширилаётган конституциявий ва институционал ислохотлар марказида инсон қадри ва унинг ҳуқуқий манфаатларини таъминлаш ғояси устувор ўрин эгалламоқда. 2023 йилги янги таҳрирдаги Конституция инсон ҳуқуқ ва эркинликларини давлат ва жамиятнинг олий қадрияти сифатида мустаҳкамлаб, уларни бевосита амал қилувчи ҳуқуқлар сифатида белгилади. Бу эса шахс ҳуқуқий ҳолатининг мазмун ва моҳиятини янги босқичга кўтарди.

Қонун устуворлиги, суд ҳокимияти мустақиллиги, айбсизлик презумпцияси ва мутаносиблик принципининг таъминланиши шахс ҳуқуқий ҳолатининг амалий кафолатларини ташкил этади. Ички ишлар органлари фаолиятида инсон ҳуқуқларига қатъий риоя этилиши, ваколатларни фақат қонун доирасида ва зарур даражада амалга ошириш талаб этилади. Шунингдек, парламент назорати механизмларининг кучайтирилиши, Омбудсман институти фаолиятининг кенгайтирилиши ҳамда халқаро инсон ҳуқуқлари стандартларига мувофиқлаштириш жараёнлари шахс ҳуқуқий ҳолатини мустаҳкамлашга хизмат қилмоқда.

Хулоса қилиб айтганда, шахс ҳуқуқий ҳолати — бу фақат назарий тушунча эмас, балки давлат органлари, айниқса ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар фаолиятида доимий амалий мезон сифатида қарор топиши лозим бўлган конституциявий институтдир. Инсон қадрини таъминлаш орқали ҳуқуқий демократик давлат ва адолатли жамият барпо этиш мумкин.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. – Т.: 30 апрель 2023 йил (янги тахрир).
2. Ўзбекистон Республикасининг “Ички ишлар органлари тўғрисида”ги Қонуни. – 2016 йил 16 сентябрь, ЎРҚ-407-сон.
3. Ўзбекистон Республикасининг “Олий Мажлиснинг Инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (Омбудсман) тўғрисида”ги Қонуни.
4. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. – Т.: 2021.
5. United Nations Human Rights Council. Report of the 46th Session. – Geneva, 2021.
6. Aristotle. Politics. – Oxford University Press.
7. Locke J. Two Treatises of Government. – London.
8. Ahmad o‘g‘li S. M. NOGIRONLIGI BO ‘LGAN SHAXSLARNING SHAXSIY HUQUQ VA ERKINLIKLARINI TA’MINLASHNING MILLIY MEKANIZMLARI //Лучшие интеллектуальные исследования. – 2025. – Т. 57. – №. 2. – С. 482-489.
9. Фозилов У. Э. ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИНИ БАРПО ЭТИШДА ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ УМУМЖАҲОН ДЕКЛАРАЦИЯСИНING ҲУҚУҚИЙ МАЗМУНИ-МОҲИЯТИ //Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali. – 2022. – Т. 1. – №. 9. – С. 4-8.
10. Ниматов Ш. Н. и др. ПРОФИЛАКТИКА ИНСПЕКТОРИНИНГ ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАРНИ ОЛДИНИ ОЛИШДА МАҲАЛЛА ФУҚАРОЛАР ЙИГИНИ РАИСИ БИЛАН ҲАМКОРЛИГИ: ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАР, АМАЛИЙ МЕХАНИЗМЛАР ВА САМАРАДОРЛИК //Лучшие интеллектуальные исследования. – 2025. – Т. 57. – №. 2. – С. 390-401.
11. Ниматов Ш. Н. и др. НОДАВЛАТ НОТИЖОРАТ ТАШКИЛОТЛАРИ ВА ПРОФИЛАКТИКА ИНСПЕКТОРЛАРИ ҲАМКОРЛИГИ: ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАР ВА АМАЛИЙ МЕХАНИЗМЛАР //JOURNAL OF NEW CENTURY INNOVATIONS. – 2025. – Т. 87. – №. 1. – С. 114-122.
12. Маматов Ш. И. Ў. ТОВАРЛАРНИНГ СИФАТИ ВА ХАВФСИЗЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШДА ФУҚАРОЛИК-ҲУҚУҚИЙ ШАРТНОМАЛАРИНГ ЎРНИ //Central Asian Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies. – 2025. – Т. 2. – №. 3. – С. 143-146.